

НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ СУДДІ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

IMPARTIALITY OF THE JUDGE WHEN CONSIDERING WAR CRIMES CASES

Землякова Д.О., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено проблематику дотримання одного зі стандартів професійної етики суддів – неупередженості, яка є головною ознакою судової влади і призначена мінімізувати вплив особистого фактору на результати розгляду справи. Актуальність теми пов'язана з великою кількістю випадків вчинення військовими РФ воєнних злочинів з початку повномасштабного вторгнення в Україну, які є новими для кримінальної юрисдикції України, але їх розгляд потребує дотримання усіх процесуальних і етичних вимог. Судді, як і усі громадяни України, є потерпілими від війни, а тому виникає питання про їх неупередженість при розгляді цієї категорії справ.

В роботі проаналізовано неупередженість як невід'ємну складову професійної етики судді та одну із гарантій забезпечення об'єктивного і справедливого судового розгляду. Зосереджено увагу на важливості її дотримання в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та національного законодавства. Особливо зазначено про розуміння неупередженості Європейським судом з прав людини та цитовано деяких суддів національних судів. Досліджено які ризики можуть впливати на безсторонність судді і яким чином їх можна уникнути. Встановлено, що суддя повинен керуватись лише обставинами справи і фактично вчиненим діянням, абстрагує від загальної картини війни, оскільки військові РФ не можуть бути притягнуті до відповідальності лише за участь у військових діях. Також розглянуто питання значення для судді суспільної думки щодо справ про воєнні злочини, яка не має бути вирішальною, але є важливою для самовиховання через аналіз причин її формування. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення суддею своїх не лише професійних, а й моральних якостей, шляхом, зокрема, взаємодії із зарубіжними колегами та участі в різних навчальних заходах.

Ключові слова: етика судді, моральні вимоги, неупередженість, безсторонність, справедливий судовий розгляд, воєнні злочини.

The article examines the issue of compliance with one of the standards of professional ethics of judges – impartiality, which is the main feature of the judiciary and is intended to minimize the influence of the personal factor on the results of the case. The relevance of the topic is associated with a large number of cases of war crimes committed by the Russian military since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine, which are new for the criminal jurisdiction of Ukraine, but their consideration requires compliance with all procedural and ethical requirements. Judges, like all citizens of Ukraine, are victims of the war, and therefore the question of their impartiality arises when considering this category of cases.

The work analyzes impartiality as an integral component of a judge's professional ethics and one of the guarantees of ensuring an objective and fair trial. Attention is focused on the importance of its observance in the context of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and national legislation. The understanding of impartiality by the European Court of Human Rights is separately mentioned and some judges of national courts are quoted. What risks can affect the judge's impartiality and how they can be avoided have been studied. It has been established that the judge should be guided only by the circumstances of the case and the act actually committed, abstracting from the general picture of the war, since the military of the Russian Federation cannot be held accountable only for participating in military operations. The question of the importance for the judge of public opinion regarding war crimes cases is also considered, which should not be decisive, but is important for self-education through the analysis of the reasons for its formation. Attention is focused on the need for judges to improve not only their professional, but also their moral qualities, through, in particular, interaction with foreign colleagues and participation in various training events.

Key words: judge's ethics, moral requirements, impartiality, impersonality, fair trial, war crimes.

Впродовж вже понад 8 років Україна знаходиться в умовах війни, але зараз, від початку повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ, перед судовою системою постали нові виклики. Незалежна міжнародна комісія представила Генасамблеї ООН детальний письмовий звіт, де зафіксовано велику кількість воєнних злочинів, вчинених військами РФ, а також порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права в Україні. Він охоплює події лише наприкінці лютого та в березні 2022 року у Київській, Чернігівській, Харківській та Сумській областях, але там повідомляється про численні задокументовані злочини: невибіркові атаки з використанням касетних боєприпасів, некерованих реактивних снарядів та авіаударів, страти, катування, жорстоке поводження, сексуальне та гендерне насильство, незаконне ув'язнення та утримання під вартою в нелюдських умовах, примусову депортацію та інші [1]. Воєнні злочини відбуваються на усіх окупованих територіях України і багато з них вирізняються своїм цинізмом та жорстокістю.

В умовах збройної агресії український народ згуртувався і спрямував зусилля на боротьбу із ворогом, але надзвичайно важливо діяти в межах правового поля – з дотриманням національного законодавства та міжнародних стандартів, і особливо це стосується здійснення правосуддя. Формально введення воєнного стану не позначається на здійсненні судочинства, а може передбачати лише зміну територіальної підсудності чи місцезнаходження судів. Особливості реалізації повнова-

жень, зокрема, судів у сфері кримінального провадження регламентуються Розділом Розділ IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), але він не передбачає специфіки судового розгляду під час війни [2, с. 1209]. Незмінними мають бути не тільки процесуальні, а й етичні вимоги. За будь-яких умов судовою владою повинна залишатися об'єктивною, безсторонньою та неупередженою, бути рівною для всіх. Судова влада, не здатна або не прагнуча діяти неупереджено, не заслуговує на довіру суспільства [3, с. 94]. Тому постає питання про неупередженість суддів при розгляді справ щодо воєнних злочинів.

Відповідно до міжнародного законодавства, особи, які мають статус військовослужбовців, володіють імунітетом учасників цих дій і не можуть бути притягнуті до відповідальності за участь у військових діях або за здійснення правомірних військових дій у ході іншого конфлікту, навіть якщо такі дії в іншій ситуації вважались би злочином за внутрішнім законодавством. Речник Верховного комісара ООН з прав людини: Равіна Шамдасані підкреслює, що військові мають право на відповідну правову процедуру та гарантії справедливого судового розгляду. Жоден вирок не може бути ухвалений, і жодне покарання не може бути приведено у виконання, якщо вони не винесені неупереджено і належно сформованим судом [4]. Тобто, важливо пам'ятати, що сама лише участь у війні не робить солдата РФ злочинцем, а від-

повідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, презумпція невинуватості належить до прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану [5]. Із самого початку повномасштабного вторгнення, вже 24.02.2022, вищий орган суддівського самоврядування – Рада суддів України розглянула питання щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ, за наслідками якого звернула увагу усіх судів України, що в умовах воєнного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист [2, с. 1210].

Як і в інших професіях, судді зобов'язані виконувати свої обов'язки відповідно до законів і норм суспільства, якому вони служать. Етичні вимоги мають на меті підтримувати священні стандарти судочинства, які призначені для встановлення й підтримання поваги та довіри до суду. Вони визначені у найважливіших міжнародних документах, основних законах та галузевих законодавствах. Так, наприклад, стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі [6]. Але коли країна знаходиться в стані війни, коли постійно вбивають та катують таких самих людей, як судді, то, відповідно, важко бути абсолютно неупередженим. Аналізуючи проблему з точки зору психології, науковець Тарас Вайда зазначає, що ведення воєнних дій РФ як країни-агресора на території України спричиняє появу небезпечних для життя і здоров'я людини факторів, котрі можуть призводити до виникнення в будь-якої особи комплексу деструктивних станів, серед яких почуття страху, тривоги, розгубленості, прагнення до помсти тощо [7, с. 1340]. Такий психологічний стан може призводити до дефіциту етичності, а тоді складно вести мову про справедливість, якої вимагає законодавство і суспільство.

Суддів покликано відрізнити істинне від помилкового, незалежно від навичок і запалу, з якими кожен учасник спору відстоює свої вимоги. Розуміння того, чи судові функції виконуються належним чином і повною мірою відповідають очікуванням суспільства, залежить не лише від професійних навичок, але й від характеру та сумління суддів [8]. Їх особисті якості є запорукою компетентної та ефективною судовою системою, а етичні норми, дотримання яких є невід'ємною частиною діяльності суддів, повинні стати показником справедливості судового розгляду. Найскладніше під час війни говорити про безсторонність, яка є ключовою характеристикою судді, головною ознакою судової влади та основою судового процесу і вважається очевидним фактом. Презумпція неупередженості має значну вагу. Власне безсторонність як ознака справедливого судового розгляду означає рівне ставлення суду до учасників, вирішення спору як нейтральним і безстороннім фахівцем без надання комусь переваг. Саме такий стан речей зможе реально забезпечити право кожної особи на справедливий судовий процес та слугувати стандартом організації судочинства у правовій демократичній державі [9, с. 6]. Тобто, навіть в сьогоденних реаліях завдання суддів – забезпечити справедливий судовий розгляд, що включатиме захист інтересів усіх учасників процесу, в тому числі й унеможливити упереджене ставлення до обвинуваченого.

Голова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Станіслав Кравченко переконаний, що коли війна не закінчена, щодня гинуть українські військовослужбовці та мирне населення, то дуже важко бути до кінця об'єктивними й неупередженими. «Але ще в березні, коли в Києві були найскладніші часи, спілкуючись із суд-

дями, народними депутатами, представниками силових відомств, ми наголошували, що не можемо собі дозволити опуститися до канонів тоталітарної держави за жодних умов. Чинний КПК України побудований на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та висновках, викладених у рішеннях Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Тому, незважаючи на емоційний стан, ми впорасмося із цим викликом» [10].

Вимога безсторонності призначена мінімізувати вплив особистого, психологічного фактору на результати розгляду справи суддею чи суддями (при колегіальному розгляді справи). Однак у силу переважно етичного характеру зазначена вимога не може виключити вплив вказаних факторів на здійснення правосуддя [9, с. 6]. Попри це, при здійсненні правосуддя судді повинні абстрагуватися і не брати до уваги при розгляді конкретного злочину загальну картину війни: кількість загиблих від масованих ракетних ударів, артобстріли, зруйновані будинки та інфраструктуру, в тому числі й приміщення судів, тощо. Потрібно бути об'єктивним і керуватись лише обставинами справи і фактично вчиненим діянням конкретного злочинця.

Неупередженість – це чеснота, яка значною мірою залежить від власної совісті та почуття моралі, що вимагає чесності, мужності та справедливості. Вона не передбачає будь-яких високих стандартів святості чи праведності, а лише рівномірне та справедливе ставлення до сторін у суді та проникливе, сприйнятливое та відкрите ставлення до доказів [8]. Неупередженість пов'язана також і з фактичною відсутністю упередженого ставлення – суді повинні з повагою ставитися до обвинувачених і утримуватися від коментарів, які можуть свідчати про те, що вони прийняли рішення заздалегідь.

ЄСПЛ у справі «Piersack v. Belgium» від 1 жовтня 1982 року зазначив, що неупередженість – це відсутність упереджень або необ'єктивності, існування чи відсутності яких можна перевірити за допомогою різних способів відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції. У цьому контексті можна встановити різницю між суб'єктивним підходом, який передбачає особисте переконання певного судді в цій справі, та об'єктивним підходом, який визначає, чи забезпечив суд гарантії, достатні для виключення будь-яких законних сумнівів [11]. Так, жоден суддя в Україні як її громадянин не є повністю сторонньою особою у справах про воєнні злочини, але дієвим інструментом, покликаним гарантувати безсторонність, залишаються правила стосовно відводу і самовідводу суддів. Ці правила затрітні усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши причину занепокоєння. Це може бути актуальним у випадках, коли справа стосується близьких чи знайомих судді, закладів або споруд, що мають індивідуально особливе значення для нього тощо. Але чи можна говорити про неупередженість будь-якого судді, коли йде мова про притягнення до відповідальності воєнного злочинця, особи, що порушила суверенітет країни і права її громадян? Як зазначає суддя Ірпінського міського суду Михайло Одарюк, досить важко морально прийняти те, що потрібно винести виправдальний вирок обвинуваченому у воєнному злочині росіянину: «Це питання буде постійно, ми балансуватимемо на цій межі, бо ми всі – потерпілі від російської агресії. Є реальні жакливі випадки з життя наших колег» [12].

Остаточне рішення суду при розгляді справи про воєнний злочин може бути різним, але, перш за все, має бути об'єктивним та справедливим. І окрім власного ставлення до злочинця, як громадянина України до громадянина країни-окупанта, суддя повинен також подолати суспільний тиск. Відповідно до ст. 6 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013, суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на під-

ставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, не зважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику [13]. Остаточне рішення суду при розгляді справи про воєнний злочин може бути різним, але, перш за все, має бути об'єктивним та справедливим. Є певна стурбованість тим, як суспільство сприйматиме процеси щодо воєнних та військових злочинів. Адже якщо рішення суду не відповідатиме заздалегідь запрограмованому (анонсованому в медіа, висловленому різного роду експертами, або просто максимально негативному для злочинця), суддю очікує не лише шквал критики, а й відверті погрози та цинічні заклики до розправи. Останнім часом подібні дії мають явно протиправний характер і знаходять своє підтвердження в конкретних злочинах проти суддів, їхніх родичів і близьких. Так, судити на основі закону, прислухаючись до голосу своєї совісті, уміти в будь-якій найскладнішій ситуації проявити самостійність, не піддатися зовнішньому тиску, відрізнити справжню громадську думку від уявної – найважливіші вимоги судової етики й моральні вимоги, що висуваються до суддів [14].

Дотримання стандартів етики суддів має важливе значення в сучасному світі, оскільки невиконання такого професійного обов'язку часто може становити навіть загрозу для репутації судової влади в цілому. Тому для судді надзвичайно важливо навчитися контролювати свої емоції, стримувати їх настільки, щоб вони не заважали відрізнити критичну оцінку його дій від «нав'язування» відповідної позиції по справі. Не треба відноситися до суспільної думки і критики поведінки судді байдуже – важливо стримано проаналізувати причини формування суспільної думки, позицію і докази критикуючої людини і зробити правильні висновки, які можуть і не сприйматися, але будуть корисними для самовиховання [3, с. 97].

Професійна етика загалом є невід'ємною частиною професіоналізму суддів, який, безсумнівно, потребує постійного вдосконалення. Ця вимога зумовлена природою функцій судді. Прийняття законних і обґрунтованих рішень у справах, що розглядаються, неможливе без систематичного вивчення законодавства, аналізу судової практики, їх тенденцій і перспектив розвитку. Очевидно, що якість роботи судді напряму залежить від його професійної кваліфікації і справляє безпосередній вплив на престиж суддівської роботи і авторитет судової влади [3, с. 97]. Так само і етика судді є динамічною категорією, яка потребує вдосконалення. Стаття 94 КПК передбачає, що, зокрема, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості [15]. Фундаментальна моральна й правова вимога неупередженості як відсутності прихильності до якої-небудь із сторін, виражається в здатності однаково ставитися до їхніх домагань та особистості й діяти лише в інтересах істини й справедливості на підставі закону й совісті, потребує знань та відповідних морально-етичних якостей.

Попри всі труднощі, українські суди продовжують здійснювати правосуддя. Основне навантаження щодо розгляду кримінальних проваджень про воєнні злочини, які є новими для кримінальної юрисдикції України, лягає на національні суди. Тому нині вкрай важливою та необхідною є допомога міжнародних партнерів у питаннях щодо вироблення рекомендацій для забезпечення єдиного і комплексного підходу до ефективного управління судових процесів у справах про воєнні злочини, що сприятиме здійсненню справедливого, неупередженого, об'єктивного, своєчасного та прозорого правосуддя [16]. Для цього проводять різноманітні зустрічі, консультації, вебінари із зарубіжними експертами, які мають практичний досвід у питаннях притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини. Також, тематика воєнних злочинів та міжнародного гуманітарного права зараз є пріоритетним напрямом освітньої діяльності Національної школи суддів України, яка вже підготувала і надала розробку низку навчальних заходів, які присвячені проблематиці воєнних злочинів, застосування норм міжнародного гуманітарного права, злочинів проти національної безпеки тощо [17].

Висновки. Таким чином, неупередженість судді має означати його діяльність виключно на основі чинного законодавства, національного і міжнародного, враховуючи принцип верховенства права. Він має діяти на підставі професійних знань, незважаючи на емоційний стан, хід військових дій та суспільну думку. Попри усі складності, для суддів недопустимо підходити до вирішення справ про воєнні злочини так, що всі військові РФ апіорі винні у їх вчиненні, а кожен громадянин РФ – злочинець. Завдання судді – критично оцінити суспільну думку та обставини справи, відділяючи конкретне кримінально каране діяння на загальному тлі війни. Кожну справу мають супроводжувати належні і допустимі докази та, як наслідок, законний та обґрунтований вирок.

Неупередженість як етична вимога потребує серйозної підготовки, досвіду, високого рівня моральних якостей, дотримання норм матеріального і процесуального права та етичних засад. Судді повинні періодично нагадувати собі про високі етичні стандарти, яких вони мають дотримуватися. Це процес безперервної освіти, незалежно від того, чи це мирний, чи воєнний час. Українські національні суди ще не мають достатньо досвіду при розгляді справ щодо воєнних злочинів, а тому важливе місце займають різні форми взаємодії із зарубіжними колегами, семінари і групи з етики, а також обмін ідеями на форумах, вебінарах тощо. Така практика може надати цінну можливість для підвищення компетентності суддів в такій категорії справ.

Рівень об'єктивності та справедливості при здійсненні правосуддя безпосередньо впливатиме на довіру до судової системи та репутацію України у міжнародній спільноті. Судді повинні усвідомлювати, що будь-яка необережність з їх боку, наприклад, заяви або коментарі щодо винуватості особи до винесення остаточного рішення, може викликати сумнів в їх неупередженості та негативно вплинути на сприйняття громадськістю судової влади загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Report A/77/533: Independent International Commission of Inquiry on Ukraine –Note by the Secretary-General published 18 October 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-EN.pdf>
2. Lapkin A. V. Functioning of court and prosecutor's office in the conditions of the Russian-ukrainian war. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing". 2022. С. 1208-1214 URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6369/13405-1>
3. Шелевер, Н. Етичні основи діяльності суддів в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. 4. vydání. S. 93-99/ URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-4/14.pdf>
4. Reports of possible trials of Ukrainian prisoners of wars 23 August 2022 URL: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/08/reports-possible-trials-ukrainian-prisoners-wars>
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96_-вр#Text
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Vaida T. S. Destructive states as a person's reaction to dangerous factors in the conditions of the implemented legal regime of the military state (on the example of the occupied territories of Ukraine, 2022). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing". 2022. С. 1333-1340 URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6387/13423-1>
8. Magistrates ethics and deontology URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/Ethics/Paper2_en.asp
9. Овсяннікова О. О. Безсторонність суду як елемент справедливості судової влади. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Випуск 2. С. 90-96 URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/81/76>
10. Верховний Суд: Судді ККС ВС розповіли про проблеми відправлення правосуддя у воєнний час URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1290059/>
11. Незалежність системи правосуддя. *Закон і бізнес*. 2021. № 1-2 (1507-1508). URL: <https://zib.com.ua/ua/print/146310.html>
12. «Немає жодного сенсу в сотнях вироків без належних доказів», – суддя про воєнні злочини РФ 14 листопада 2022. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1345639/>
13. Кодекс суддівської етики: затв. XI черговим з'їздом суддів України від 22 лютого 2013 р. URL: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf)
14. Суди та ЗМІ: балансування на межі законності. URL: https://zib.com.ua/ua/print/73230-sudi_ta_zmi_balansuvannya_na_mezhi_zakonnosti.html
15. Судова влада України: Ефективне судове адміністрування при розгляді справ про воєнні злочини: експертне обговорення. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1345188/>
16. Національна школа суддів України: Відповідальність за воєнні злочини: можливі моделі судового розгляду справ в Україні. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/vidpovidalnist-za-voenni-zlochiny-mojlivi-modeli-sudovogo-rozglyadu-sprav-v-ukraini/>